

بررسی طرح و نقش قالی های کردی شمال خراسان بر اساس ایل زعفرانلو و طوایف وابسته به آن

اکرم بخشی

فارغ التحصیل کارشناسی ارشد طراحی فرش، دانشگاه هنر اسلامی تبریز/ ایران

چکیده

سرزمین پهناور خراسان به عنوان یکی از بسترهای تاثیرگذار در حیات هنری شرق ایران زمین شناخته می شود که سکونتگاه اقوام و حکومت های گوناگونی در طول ادوار تاریخی بوده است. ایلات هفت گانه کرد، یکی از بزرگترین گروه های جمعیتی حاضر در این منطقه معرفی می شوند که دارای آداب و رسوم، فرهنگ و هنر منحصر به خود هستند. از این روی مسأله اصلی در این پژوهش بررسی قالی های دست بافت کردی شمال خراسان در جغرافیای سکونت یکی از بزرگترین ایلات هفت گانه کرد در خراسان به نام ایل زعفرانلو می باشد. چرا که بررسی سیر تاریخی و سکونتگاه اولیه این ایل به عنوان یکی از قبایل چمشگزک در کردستان ترکیه و سپس ورود به شمال خراسان در دوره صفویه می تواند بیانگر اطلاعات ارزشمندی در دستبافته های کردی شمال خراسان باشد. در این راستا هدف از پژوهش حاضر، بررسی طرح و نقش نمونه قالی های دست بافت کرد شمال خراسان در میان روستاهای این منطقه که سکونتگاه ایل زعفرانلو و طوایف وابسته به آن می باشد بوده است. چرا که از این راه می توان با مطالعه و استناد به پیشینه ایل زعفرانلو، تولیدات این ایل را از لحاظ طرح و نقش و تاثیرپذیری از عوامل فرهنگی در سیر جابجایی تاریخی ایل زعفرانلو در شرایط اقلیمی کنونی مورد بررسی قرار داد و به اطلاعات ارزشمند و منسجمی در این حوزه دست یافت. روش انجام پژوهش از نوع توصیفی - تحلیلی بوده برای رسیدن به این هدف، جامعه آماری به صورت هدفمند انتخاب شده است از این روی ۴ شهرستان در شمال خراسان که روستاهای آنان سکونتگاه ایل زعفرانلو می باشد با ۱۲ نمونه قالی کرد خراسان مورد بررسی قرار گرفته است. همچنین جمع آوری اطلاعات به صورت کتابخانه ای و میدانی صورت پذیرفته است. نتایج پژوهش حاکی از آن است

که تأثیرات سیاسی دوره صفویه موجب شد تا ایل زعفرانلو به عنوان یکی از ایلات اثرگذار در شکل‌گیری دولت صفویه از سکونتگاه اولیه خویش کردستان ترکیه و عراق مهاجرت و در مسیر جابجایی این ایل در زمان شاه اسماعیل و سپس شاه عباس اول به خراسان منتقل شوند. نکته قابل توجه و بدیهی در دستبافته‌های جامعه آماری مورد بررسی این است که جابجایی‌های صورت پذیرفته این اقوام از جغرافیای کردستان ترکیه به آذربایجان غربی در زمان شاه اسماعیل اول و سپس ورود به جلگه ورامین و سکونت در خراسان به دستور شاه عباس اول موجب بروز جلوه‌های متفاوتی از تأثیر و تأثیرپذیری برخی از موتیف و نقش‌ها در بافته‌های آنان در پی مجاورت و هم‌نشینی با سایر فرهنگ‌های همجوار در اجرای برخی از نقوش متن، ترنج و حاشیه در دستبافته‌های کرد شمال خراسان شده است.

واژگان کلیدی: قالی، ایل، طرح و نقش، زعفرانلو، خراسان

مقدمه:

سرزمین تاریخی خراسان شرقی‌ترین نقطه ایران معرفی می‌شود. این سرزمین «در دوره صفوی صحنه درگیری‌های نظامی با مهاجمان ازبک از شمال و دولت‌های مغولی هند از جنوب و امپراطوری عثمانی در غرب بوده است» (موسوی‌تبار و همکاران، ۱۴۰۰: ۵۲). در این راستا شاهان صفوی، در طی دوره‌های مختلف این حکومت توانستند به کمک ایلات کرد حملات ازبک‌ها به شمال خراسان را دفع نمایند. از همین روی در این دوره می‌توان به حضور چمشگزک‌ها به همراه ایلات بزرگ خود از جمله زعفرانلو در خراسان که موجب تقویت قدرت سیاسی، اجتماعی و همچنین امنیت مرزهای خراسان شدند اشاره نمود. از این روی حضور ایلات و عشایر کرد به‌عنوان یکی از گروه‌های اثرگذار در شمال خراسان، موجب ایجاد انسجام بافت ایلی عشایر کرد در سرزمین خراسان شد. در این راستا ایل زعفرانلو، به عنوان یکی از ایلات مستقل و بزرگ چمشگزک‌ها که از چندین طایفه و تیره تشکیل شده است با پراکندگی در جغرافیای خراسان، توانست به‌عنوان یکی از گروه‌های اجتماعی بزرگ در خراسان نقش چشمگیری را ایفا نماید. از آنجاییکه ایلات و عشایر به دلیل برخورداری از زندگی کوچ‌نشینی دارای آداب و رسوم، باورها و فرهنگ مخصوص به خود هستند این عوامل در سیر جابجایی‌های صورت پذیرفته دستخوش تغییرات و تحولات قرار گرفته است. در این راستا ایل زعفرانلو در سیر کوچ‌های متعدد از سکونتگاه اولیه خود از توابع تونجلی (کردستان ترکیه) و ورود به مناطق غربی ایران و سپس ورود به خراسان در مجاورت و هم‌نشینی با عناصر فرهنگی و اجتماعی متنوعی قرار گرفته است که تلاش نموده تا

با شرایط فرهنگی جدید نیز سازگار شود. در این میان می‌توان به دستاوردهای هنری از قبیل بافندگی و قالی‌بافی ایل زعفرانلو که به‌عنوان جزئی از فرهنگ جامعۀ عشایری تلقی می‌شود اشاره نمود. چرا که با بررسی دستبافته‌های آنان می‌توان به تحلیل‌های ارزشمندی در خصوص سازش‌های فرهنگی آنان دست یافت. پژوهش حاضر، به عنوان نخستین نمونه در بررسی قالی‌های کرد خراسان بر اساس ایل زعفرانلو می‌باشد که در این راستا تاریخ‌شناسی اقوام کرد با تأکید بر ایل زعفرانلو مورد مطالعه قرار گرفته است. از این‌روی خواننده با دریافت اطلاعات طبقه‌بندی شده از نحوه حضور ایلات کرد از جمله ایل زعفرانلو از سکونتگاه اولیه خویش و ورود به خراسان، سپس با مشاهده پراکندگی این ایل در جغرافیای خراسان که در قالب نقشه و جداول تهیه شده به اطلاعات معتبری دست پیدا خواهد کرد. از دیگر موارد شاخص در این پژوهش، می‌توان به بررسی مناطق روستایی که سکونتگاه ایل زعفرانلو می‌باشند اشاره نمود چرا که با آگاهی از این امر می‌توان به بررسی و تحلیل غرابته‌های فرم و نقش قالی‌های کردی با سایر عوامل فرهنگی و اجتماعی اقوام دیگر در سکونتگاه‌های ایل زعفرانلو دست یافت. پرسش‌های مطرح شده در این پژوهش عبارت است از: آیا تعاملات فرهنگی ایل زعفرانلو در پی حضور در اقلیم‌های گوناگون به دلیل مهاجرت‌های صورت پذیرفته باعث ایجاد مشابهت در نقش‌پردازی قالی‌های آنان با سایر فرهنگ‌ها شده است؟ آیا از آنجاییکه زندگی ایلی، نوعی سازش فرهنگی - اجتماعی با محیط زیست است این امر در قالی‌های کردی در مناطق سکونت ایل زعفرانلو قابل مشاهده است؟

روش تحقیق، روش جمع‌آوری اطلاعات و جامعه آماری

پژوهش حاضر از نوع توصیفی - تحلیلی می‌باشد که نتایج با رویکرد کیفی به دست آمده است. روش جمع‌آوری اطلاعات در پژوهش به دو صورت کتابخانه‌ای و میدانی بوده است. مطالعات مربوط به اقوام کرد خراسان از جمله چمشگزک‌ها و ایل زعفرانلو به عنوان یکی از بزرگترین ایلات هفت‌گانه کرد خراسان به صورت کتابخانه‌ای صورت پذیرفته است. جمع‌آوری نمونه تصاویر مربوط به قالی‌های کرد خراسان و اطلاعات محلی بافندگان در جوامع کردنشین خراسان به صورت میدانی و از طریق مصاحبه صورت پذیرفته است. لازم به ذکر است عنوان شود، جامعه آماری در مورد نحوه انتخاب قالی‌ها به صورت هدفمند از میان نمونه قالی‌های کردی خراسان، در مناطقی که سکونت ایل زعفرانلو بوده، صورت پذیرفته است. از این روی تعداد روستاهای جامعه هدف آماری از خراسان، شامل ۱۲ روستا از ۴ شهرستان خراسان رضوی و شمالی است. که از این میان ۷ روستا از خراسان رضوی مربوط به شهرستان‌های قوچان

و درگز است و ۵ روستا از خراسان شمالی مربوط به شهرستان‌های اسفراین و فاروج است. در مجموع ۱۲ نمونه به عنوان جامعه آماری، در رابطه با قالی‌های کردی خراسان در مناطق سکونت ایل زعفرانلو مورد مطالعه قرار گرفته است. در ادامه در پژوهش پیش‌روی، طرح و نقش هریک از نمونه قالی‌های جامعه آماری با توجه به جابجائی‌های صورت پذیرفته ایل زعفرانلو و مجاورت و همنشینی آنها با سایر فرهنگ‌ها مورد مطالعه قرار گرفته است تا به اطلاعات ارزشمندی در این خصوص دست یافت.

ایلات کرد و مهاجرت به خراسان

سرزمین باستانی و پهناور خراسان با استناد به منابع مکتوب، از دیرباز به‌عنوان یکی از کهن‌ترین سکونتگاه‌های اقوام گوناگون در شرق ایران مطرح شده است. در میان تنوع قومیتی ساکن در خراسان، یکی از اقوام حائز اهمیت در جغرافیای این منطقه اقوام کرد معرفی می‌شوند. با استناد به منابع مکتوب، حضور عمده این اقوام در خراسان را می‌توان در دوره صفویه عنوان نمود؛ که در پیشبرد اهداف صفویان یاری‌گر آنها بوده‌اند. از این روی حضور اقوام کرد در جغرافیای خراسان در دوره صفویه در سه دوره پادشاهی شاه اسماعیل، شاه طهماسب و شاه عباس صورت پذیرفته است. از آنجاییکه در دوره صفویه گروه‌های متنوعی از ایلات و طوایف عشایر کرد به خراسان کوچانده شدند یکی از گروه‌های کرد کوچانده شده در زمان بنیانگذاری سلسله صفوی چَمشگَزک^۱ها می‌باشند؛ که در حال حاضر به‌عنوان یکی از بزرگ‌ترین گروه‌های جمعیتی حاضر در شمال خراسان معرفی می‌شوند. از این روی در ادامه به مطالعه ایل چمشگَزک به همراه یکی از ایلات بزرگ آن به نام زعفرانلو پرداخته خواهد شد.

حضور چمشگَزک‌ها در شمال خراسان

چمشگَزک‌ها یکی از ایلات اثرگذار در شکل‌گیری دولت صفویه معرفی می‌شوند. در مورد جغرافیای این ایل «سومر» در کتاب نقش ترکان آناتولی در تشکیل و توسعه دولت صفوی بیان می‌نماید قبیله چمشگَزک از توابع تونجلی (کردستان ترکیه) بود (سومر، ۱۳۷۱: ۱۸۹). همانطور که روشنی عنوان می‌نماید اکراد چمشگَزک که بعدها نام زعفرانلو، شادلو و کیوانلو در یورت‌های جدید به آنها اطلاق شد در قسمتی از خاک ترکیه امروز ساکن بودند. ناحیه‌ای امروز به نام چمشگَزک در ولایت «معموره العزیز» جزء بلوک درس در ۴۰ کیلومتری شمال خربوت وجود دارد (روشنی، ۱۳۵۳: ۱۱۴). در رابطه با نحوه و دلیل حضور ایل چمشگَزک در خراسان نخست لازم است بیان شود پس از شکست شاه اسماعیل در جنگ چالدران، جمع

کثیری از قبایل کرد ساکن در عثمانی که پیش از جنگ، به حضور شاه اسماعیل رسیده و مورد لطف او قرار گرفته بودند مور آزار و اذیت عثمانی‌ها قرار گرفته از این‌روی به ایران مهاجرت کردند. «از جمله ایل چمشگزک، که از شیعیان کرد درسیم بودند و در جنوب ارزجان زندگی می‌کردند و پس از مهاجرت نقش موثری در دولت صفوی داشته‌اند» (مینورسکی، ۱۳۶۸: ۱۹۶). پس از این رویداد می‌توان عنوان نمود که کوچ اولیه چمشگزک‌ها به داخل ایران شروع شد. روشنی در این رابطه بیان نموده، پس از این برخوردها گروه‌های زیادی از طوایف چمشگزک در مناطقی از آذربایجان و اطراف دریاچه ارومیه، سلطانیه و همدان مستقر شدند و به اتفاق سایر طوایف کوچانیده شده به داخل ایران مانند کردهای منصوری، چگینی، پازوکی، مگری و مانفکلی مجتمع بسیار بزرگی را تشکیل دادند (روشنی، ۱۳۸۱: ۱۴۲) پس از استقرار این دسته از اقوام کرد در غرب ایران از آنجاییکه یکی از مشکلات اصلی دولت صفویه تامین امنیت مرزهای کشور به ویژه در شرق و شمال‌شرق بوده است. حاکمیت را به این استنباط رساند که جهت تقویت نیروی دفاعی در مرزهای شرقی بخشی از ایلات کرد ساکن در مرزهای غرب و شمال غرب کشور را به مناطق شرقی منتقل نماید. در این خصوص «کجباغ» بیان می‌نماید که اعزام دولت‌مردان و ایلات کرد به شرق کشور منحصر و محدود به یک یا دو مورد نبوده و مکرر اتفاق افتاده و در ثانی مخصوص ایل یا خاندان مشخصی از جامعه کرد نبوده و بخش‌های گوناگون و ایلات مختلف کرد از جمله زنگنه، زیک، چگنی، چمشگزک و محمودی را شامل می‌شده است (کجباغ و همکاران، ۱۳۹۰: ۴۱). این انتقال و جابجایی به خراسان در سه مرحله صورت پذیرفت اولین مرحله پس از شکست شاه اسماعیل ایل چمشگزک از نواحی دیاربکر و دریاچه وان به آذربایجان آمدند، در دومین مرحله در سال ۱۰۰۷ ه‍.ق از آذربایجان غربی به جلگه ورامین و در سومین مرحله، در سال ۱۰۱۱ ه‍.ق توسط شاه عباس یکم برای تقویت مناطق مرزی به خراسان انتقال داده شدند.

ایل زعفرانلو و پراکندگی آنها در شمال خراسان

کردهای چمشگزک کوچانیده شده به خراسان در دوره صفوی «بیشتر از سه ایل بزرگ شادی (شادلو)، زافرانی (زعفرانلو)، کیوانی (کیوانلو) هستند و ایل‌های کوچکتر همچون قره‌چوری (قره‌چورلو)، کیکانی (کیکانلو)، میلانی (میلانلو) و آمارلو (عمارلو) به‌عنوان زیر شاخه‌های ایلات بزرگ، جزء سایر گروه‌های کوچانده شده در مناطق شمال خراسان محسوب می‌شوند» (رحمتی، ۱۳۹۶، ج ۲: مقدمه). پس از آن از هر سه ایل مستقل چمشگزک (شادی، زافرانی و کیوانی) به همراه چهار ایل نیمه

مستقل آن (قره‌چوری، میلانی، کیکانی و آمارلو) به عنوان ایلات هفت‌گانه^۱ کرد خراسان یاد می‌شود که از لحاظ تعداد طوایف و تیره، طبقه‌بندی مخصوص به خود را دارا می‌باشند. از میان طوایف هفت‌گانه کرد خراسان، زعفرانلوها به عنوان یکی از ایلات مستقل و اثرگذار کردهای چمشگزک در خراسان معرفی می‌شوند که از گروه کردهای کُرمناج^۲ به شمار می‌آیند. کُرمناج‌ها که خود سرشاخه‌ای بزرگ از کردها هستند به‌عنوان یکی از ایلات و طوایف اثرگذار در تاریخ شمال شرقی ایران معرفی می‌شوند. مستوفی در رابطه با موقعیت اولیه ایل زعفرانلو در ایران بیان می‌نماید: «ایل زعفرانلو در ابتدا کوچ نشین ساکن در آذربایجان غربی بودند که در شاهین دژ قشلاق کرده و محل ییلاق آنها در شمال غرب شاهین دژ و در ارتفاعات سلیم خان قرار داشت. آنان پنجمین ایل خطه آذربایجان پس از جلالی، میلان، هرکی و هامش هستند» (مستوفی، ۱۳۶۴: ۴۱۰). در ادامه در رابطه با تقسیمات ایل زعفرانلو به عنوان بزرگترین و سامان‌یافته‌ترین ایلات کرد خراسان می‌توان عنوان نمود که رحمتی ایل زعفرانلو (چمشگزک) را متشکل از یک ایل مستقل، چهار ایل نیمه مستقل، نود و پنج طایفه و صد و شصت و شش تیره دانسته است؛ که سکونت آن‌ها را به همراه ایلات نیمه مستقل در شهرهای قوچان، بجنورد، مشهد، شیروان، مانه و سملقان، نیشابور، سبزوار، اسفراین، جاجرم، راز و جرگلان، فاروج، چناران، درگز، کلات، جوین، جغتای، کرج، تهران، رودبار، خلخال، تکاب، شاهین‌دژ، ماکو، خوی، سلماس، ساری و چارواپماق دانسته است (رحمتی، ۱۳۹۶: ۲۶). مطابق با مطالعات صورت پذیرفته، مشخص شد که مقرّ اصلی ایل زعفرانلو^۳ که به عنوان بزرگترین ایل مستقل کرد خراسان معرفی می‌شود، در شهرستان قوچان^۴ واقع بوده است (اعتمادالسلطنه ۱۳۷۳، ۱۵۳).

جغرافیای سکونت ایل زعفرانلو در شمال خراسان

سرزمین خراسان یکی از قدیمی‌ترین مناطق سکونتگاهی در ایران، تا به امروز است که طی این دوران دستخوش تغییرات مرزی و حاکمیتی بوده است. این سرزمین در شمال شرقی ایران، قبل از تقسیم شدن به سه استان، تقریباً یک پنجم مساحت کل ایران را دارا بوده است (بی‌باک، ۱۳۹۸: ۴۵). اما امروزه خراسان بعد از آخرین تغییرات در (۱۳۸۳ ش) به سه استان خراسان شمالی، خراسان رضوی و خراسان جنوبی تقسیم شده است. بدین صورت که خراسان شمالی به مرکزیت بجنورد، خراسان رضوی به مرکزیت مشهد و خراسان جنوبی به مرکزیت بیرجند می‌باشد. یکی از موارد قابل تامل در جغرافیای خراسان، حضور گسترده‌ای از جمعیت‌های مردمی با زبان و نژادهای متنوع می‌باشد. در میان تنوع قومی حاضر در خراسان، کردنشینان (کُرمناج) یکی از

اقوام شاخص در شمال خراسان معرفی می‌شوند. کردنشینان ساکن در خراسان پس از ورود به خراسان در دوره‌های مختلف حکومت صفویان، از ابتدا دارای زندگی عشیره‌ای بوده‌اند که پس از ورود در مناطق مختلفی از خراسان ساکن شدند و به زندگی عشیره‌ای خود پرداختند. اگرچه امروزه روند زندگی عشایری در چند دهه اخیر دستخوش تغییراتی شده است که این تغییرات در گروه‌های کردی خراسان نیز قابل مشاهده می‌باشد. در حال حاضر در رابطه با روند زندگی عشایری ایلات و طوایف کرد کرمانج خراسان باید اذعان نمود که بر اساس مطالعات میدانی صورت پذیرفته، شواهد حاکی از آن است که هفت ایل کرد خراسان به طور عمده در قالب دو گروه عشایر کوچنده و ساکن (تخته‌قاپو)^۱ می‌باشند. در این رابطه توحیدی ذکر کرده است: دسته‌ای از ایلات کرمانج خراسان که کاملاً اسکان یافته‌اند مانند زعفرانلو، شادلو، کیوانلو، قراچورلو و غیره که به‌کلی تخته قاپو شده‌اند. ایلات و طوایفی که در حال نیم‌کوچی‌اند مانند سیوکانلو، بیچرانلو، قرامانلو که برخی از آن‌ها ساکن در روستاها شدند و در کنار کشاورزی به مختصر دامداری نیز اشتغال دارند و برخی در حال کوچ هستند. ایلات و طوایفی که هنوز مرحله تمام کوچی دارند مانند ورنلو، رودکانلو، هیزولانلو و کاونلو و غیره که اکثریت این طوایف هنوز کاملاً در حال کوچ هستند و تعداد کمی از آن‌ها ساکن شده‌اند (توحیدی ۱۳۶۴، ج. ۲: ۲۲۷-۲۲۸). از این روی در رابطه با نحوه پراکندگی کردهای کرمانج خراسان در گستره جغرافیایی شهرها و روستاهای خراسان باید اذعان نمود پراکندگی اقوام کرد خراسان در دو استان خراسان رضوی و شمالی می‌باشد. از این روی در ادامه با استناد به مطالعات میدانی، جغرافیای پراکندگی ایل کردنشین زعفرانلو به همراه ایلات نیمه مستقل آن به تفکیک استان و شهرستان مطابق با جدول (۱) آورده شده است.

جدول ۱: جغرافیای پراکندگی ایل کردنشین زعفرانلو به همراه ایلات نیمه مستقل وابسته به آن در خراسان

خراسان رضوی	
قوچان	زعفرانلو و طوایف
درگز	زعفرانلو - کیوانلو
کلات	بیش‌تر زعفرانلو - کیکانلو - عمارلو
چناران	کیوانلو
نیشابور	زعفرانلو - عمارلو

بخش های شمالی مشهد	زعفرانلو - کیوانلو
جُ وین و جُ غتای سبزوار	کیوانلو- زعفرانلو - میلانلو
خراسان شمالی	
بجنورد	زعفرانلو
اسفراین	زعفرانلو- میلانلو- عمارلو- کیوانلو
شیروان	زعفرانلو- کیکانلو- عمارلو- میلانلو
فاروج	زعفرانلو- کیکانلو - میلانلو
مانه و سملقان	زعفرانلو- میلانلو- کیکانلو- عمارلو- کیوانلو
راز و جرگلان	ایل زعفرانلو و ایل کیکانلو
گرمره	ایل کیکانلو، ایل زعفرانلو
جاجرم	ایل کیکانلو، ایل زعفرانلو، ایل میلانلو

قالیبافی هنر ارزشی و هویت فرهنگی ایلات و عشایر کرد خراسان

جامعه عشایری به عنوان یکی از اشکال سه گانه الگوی زیست و معیشت، در کنار جوامع روستایی و شهری مطرح می‌شود؛ که با بهره‌مندی از ساختار ایلی قدرتمند از هویت مشخصی برخوردار می‌باشد. به گونه ای که هویت، یکی از ابعاد اصلی جامعه عشایری شناخته می‌شود. در این راستا می‌توان عنوان نمود «آنچه گروه‌های عشایری را از یکدیگر متمایز می‌سازد تمایزات فرهنگی آنها از یکدیگر است که به نوعی هویت قومی آنها نامیده می‌شود» (بهاروند و همکاران، ۱۳۸۳: ۲۶۷). از این روی تولیدات صنایع دستی و سنتی هریک از گروه‌های عشایری مانند قالیبافی را می‌توان به عنوان یکی از تمایزات فرهنگی آنها نسبت به یکدیگر بیان نمود که دارای ویژگی‌های مختص به خود می‌باشد. از آنجا که هریک از جوامع عشایری با بهره‌مندی از شیوه زیست مبتنی بر کوچ متناسب با شرایط اقلیمی، جغرافیای قلمروهای کوچ در مناطق بیلاق و قشلاق با اشکال متنوعی از الگوهای استقرار در زیست‌بوم‌های جغرافیایی برخوردار می‌باشند. بدیهی است که قالیبافی آنها دارای مشخصات متمایزی از لحاظ زیبایی شناختی (طرح، نقش و رنگ)، ماهیت‌های فرمی و سبک و قالب بیانی نسبت به یکدیگر است. به گونه ای که می‌توان قالیبافی را به عنوان زبانی برای بیان قدرت هنری این جوامع معرفی نمود که دربردارنده اصالت‌های قومی آنان است. در ادامه می‌توان قالیبافی ایلات کرد خراسان را به عنوان یکی از جوامع عشایری ساکن در شرق ایران بخش مهمی از صنایع دستی و جزئی از فرهنگ و دست‌آوردهای هنری این اقوام مطرح نمود که بستری برای نمود فرهنگ، اعتقادات و آداب و رسوم آن‌ها به شمار

می‌آید. طی بررسی‌های صورت پذیرفته، هنر قالیبافی در میان خانوارهای ایلات کرد خراسان که امروزه شیوه استقرار و سایر جنبه‌های زندگی آنها در فرآیند تغییر و تحولات سیاسی، اقتصادی، اجتماعی دستخوش تغییرات و تحولات قرار گرفته است و اکثر ایلات و طایفه‌ها به صورت یکجانشین درآمده‌اند به صورت یک فعالیت جانبی و صنعت خانگی، در کنار زراعت، دامداری و سایر امور تداوم یافته است. اما از آنجاییکه قالیبافی هریک از جوامع عشایری دارای مولفه‌های فرمی و هندسی و شاخصه‌های زیبایی‌شناسی منحصر به خود هستند از این روی در ادامه به بررسی قالی‌های کردی خراسان در مناطق سکونت ایل زعفرانلو به عنوان یکی از ایلات بزرگ چمشگزک در روستاهای خراسان پرداخته خواهد شد.

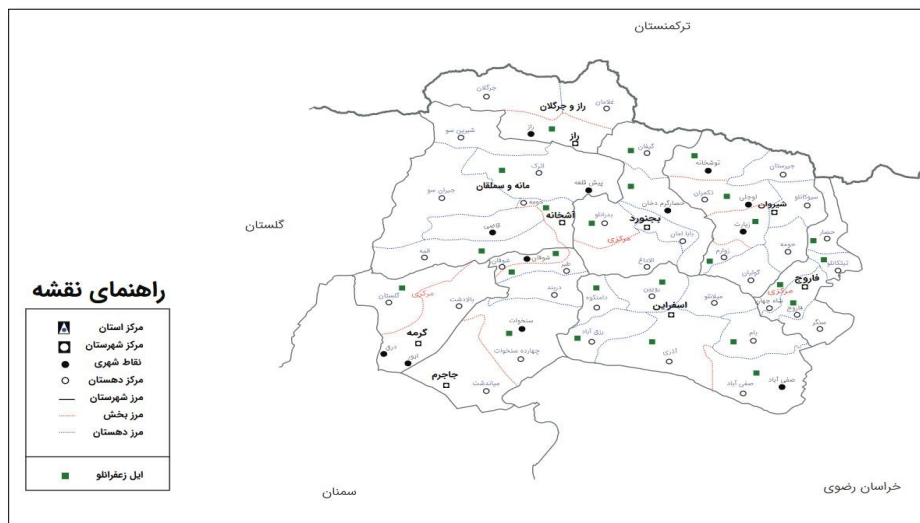
بررسی طرح و نقش قالی‌های کردی ایل

زعفرانلو

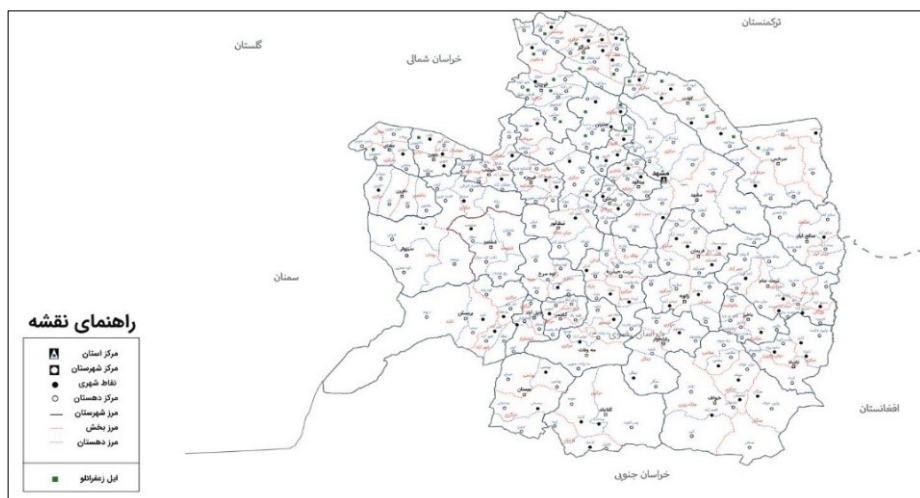
در این بخش، برای دستیابی به ویژگی‌های طرح و نقش در بافته‌های کردی ایل زعفرانلو در خراسان، ابتدا سکونت ایل زعفرانلو در جغرافیای خراسان رضوی و شمالی مطابق با مطالعات میدانی^۱ مشخص شد که در نقشه‌های (۱-۲) قابل مشاهده می‌باشد. بعد از شناخت جغرافیای سکونت ایل زعفرانلو در هریک از شهرستان‌های خراسان (رضوی و شمالی) مطالعه بر دستبافته‌های کردی ایل زعفرانلو برای آگاهی از ویژگی‌های طرح و نقش و تاثیرپذیری از عوامل فرهنگی در سیر جابجایی تاریخی ایل زعفرانلو آغاز شد. در این مسیر به مطالعه دستبافته‌ها در روستاهای مناطقی پرداخته شده که طی مصاحبه با صاحب نظران تاریخی حوزه کرد خراسان، سکونتگاه ایل زعفرانلو می‌باشد. این بررسی از آن جهت حائز اهمیت است که ایل زعفرانلو پس از مهاجرت از سکونتگاه اولیه خویش و ورود به ایران و سپس انتقال به خراسان در جریان جابجائی‌های بسیار از جمله همنشینی با سایر اقوام و قبایل با فرهنگ‌های منحصر به خود قرار گرفته اند که این بررسی توانسته است موجب دستیابی به اطلاعات موثری در حوزه قالی‌های کردی خراسان شود. در ادامه ضروری به نظر می‌رسد که بیان شود قالی‌های بدست آمده از روستاهایی که سکونتگاه ایل زعفرانلو بوده‌اند مطابق با طبقه‌بندی ۱۹ گانه^۲ قالی ایران با توجه به جای‌گیری نقوش در متن فرش در یک گروه که نماینده ساختار و اسلوب کلی طرح است قرار گرفته اند و در جدول (۲) بر اساس شهرستان و نام روستا دسته بندی شدند سپس ساختار هریک از قالی‌ها مورد مطالعه و بررسی قرار گرفته است. لازم به ذکر است عنوان شود که ترتیب بررسی

قالی‌های کردی خراسان رضوی و شمالی در متن به ترتیب شامل گروه لچک‌ترنج، سرتاسری، واگیردای، قاب‌قابی، خشتی و ترنج‌دار خواهد بود.

نقشه (۱): پراکندگی ایل زعفرانلو در جغرافیای خراسان رضوی. ماخذ: نگارنده.

نقشه (۲): پراکندگی ایل زعفرانلو در جغرافیای خراسان شمالی. ماخذ: نگارنده.

جدول (۲): قالی‌های جامعه آماری در روستاهای محل سکونت ایل زعفرانلو

نام طرح							استان خراسان رضوی
لچک ترنج		سرتاسری	واگیره‌ای	قاب قابی	خشتی		
سالان قوچ تصویر شماره (۱)	برج زیدانلو تصویر شماره (۲)	زیدانلو تصویر شماره (۳)	جعفرآباد علیا تصویر شماره (۴)	عمارت تصویر شماره (۵)	لطف‌آباد تصویر شماره (۶)	خنلان‌لو تصویر شماره (۷)	نام روستا
قوچان	قوچان	درگز	قوچان	قوچان	درگز		نام شهرستان
نام طرح							
لچک‌ترنج دار		ترنج‌دار	واگیره‌ای				
					-	-	
قره‌چاه و دول‌چاه تصویر شماره (۸)	آق‌چشمه تصویر شماره (۹)	گُیز تصویر شماره (۱۰)	پای جُوین تصویر شماره (۱۱)	اُردغان تصویر شماره (۱۲)	-	-	نام روستا
اسفراین	فاروج	اسفراین	اسفراین	اسفراین	-	-	نام شهرستان

**بررسی گروه قالی‌های لچک‌ترنج دار شماره (۹-۸-۱) روستاها در شهرستان قوچان،
اسفراین و فاروج، ایل ساکن در روستاها زعفرانلو**

(قالی شماره ۱): شهرستان قوچان- روستا سالان قوچ
این طرح به نام محلی فاطمه خانم از جمله طرح‌های شاخص کرد خراسان در روستای سالان قوچ است. توحیدی در رابطه با سالان قوچ عنوان می‌نماید طوایفی از زعفرانلوها هستند که به سورناقوچ معروف هستند (توحیدی ۱۳۶۴، ج. ۲: ۲۴۵). ترنج طرح فاطمه خانم با شکل هندسی لوزی به رنگ آبی اجرا شده است. در فضای داخلی ترنج‌ها نیز نقش انتزاعی خرچنگ و نقش گل و بوته مشاهده می‌شود. فضا سازی لچک، با برگ چنار (نقشمایه گل و بوته) اجرا شده است. همچنین رنگ مورد استفاده در لچک، رنگ طلایی (نارنجی) است که از رنگ‌های پرکاربرد فرش‌های کردی خراسان مطرح می‌شود. ساختار متن در این طرح با جزئیات کمتر با نقوش انتزاعی هندسی به نام خرچنگ به صورت منفصل اجرا شده است. حاشیه از لحاظ وسعت در این طرح، عبارت است از تکرار یک ردیف حاشیه بزرگ با طرح آستی پُران^۸ که در زبان کردی کرمانجی «آستی» به معنای گردن و «به‌ران» قوچ است. که در میان هر یک از آن‌ها زنجیره اجرا شده است.

(قالی شماره ۸): شهرستان اسفراین- روستا قره‌چاه و دول‌چاه
قالی با نام محلی حوضی درختی از جمله طرح‌های کردی خراسان در منطقه اسفراین معرفی می‌شود. نقش‌پردازی فرم ترنج با انواعی از نقوش انتزاعی به نام خرچنگی به صورت تجریدی و استلیزه اجرا شده است. در نقش‌پردازی متن قالی، رعایت توازن و تقارن و اجرای فضای بیرونی متن در هماهنگی با محیط بیرونی ترنج قالی به صورت پلکانی از خصوصیات ظاهری این طرح معرفی می‌شود. در رابطه با انواع نقوش مورد استفاده در متن، می‌توان به نقش بوته‌های گل در چهارگوشه قالی، دو سرشاخه بزرگ برگ‌چناری در قسمت بالا و پایین ترنج به همراه سایر نقوش انتزاعی حیوانی از جمله طاووس، مربع‌های شطرنجی و نقش اس اشاره نمود. ترکیب‌بندی نوارهای حاشیه متشکل از یک حاشیه بزرگ با یکی از اشکال متفاوت حاشیه رنگی که به آن در اصطلاح محلی سروی درختی نیز گفته می‌شود، به همراه دو نوار با نقوش تکرار شونده مربع‌های شطرنجی است.

تصویر ۱۳: گوناخ‌کند، ناحیه مرکزی،

قوبا/ اوایل قرن ۲۰
(Azadl 2017, 255)

ترنج قالی با استفاده از شکل هندسی لوزی و با خطوط پیرامونی به شکل پلکانی اجرا شده که به آن سماوری گفته می‌شود. در رابطه با نقش‌پردازی فضای داخلی ترنج می‌توان به انواع نقوش انتزاعی شانه، کله‌روسی (آدمک) اشاره کرد. «کمندلو» در رابطه با فرم ترنج سماوری به نقل از تامپسون بیان کرده است که این نقش به نام سوان^۱ از نقوش اصیل قزاق‌ها است که به احتمال زیاد، ریشه در فرش‌های ترکیه دارد (کمندلو، ۱۳۹۵، ۹۲). این مسئله نمی‌تواند بدون ارتباط با نظر تامپسون باشد، زیرا بر این اساس «اسپانی» مطرح کرده است که طرح و نقش، به عنوان اساسی‌ترین عوامل بازتاب فرهنگی اقوام اصیل کهن بوده و مهمترین شاخصه‌های پیوند آن‌ها با سنت‌ها و فرهنگ‌های بومی است (۱۳۸۶، ۳۵). در ادامه می‌توان شباهت فرم ترنج سماوری در قالی‌های قفقازی (تصویر ۱۳) را در میان کُردهای خراسان از این رویکرد مورد بررسی قرار داد که سکونت طوایف قهرمانلو در اوایل قرن ۱۵ میلادی در حوالی گنجه و برده بوده است (رحمتی، ۱۳۹۶، ج. ۲: ۷۴). همچنین ترکیب‌بندی ساختار حاشیه متشکل از یک حاشیه بزرگ با نقوش انتزاعی گل، صلیب و نقش اس است.

بررسی گروه قالی‌های سرتاسری شماره (۲-۳)
روستاها در شهرستان قوچان و درگز، ایل ساکن در روستاها زعفرانلو

قالی شماره (۲): شهرستان قوچان - روستا برج زیدانلو
طرح جقه (بوته‌فرنگی) یکی از طرح‌های کردی خراسان معرفی می‌شود که بافت آن مربوط به روستای برج‌زیدانلو قوچان، طایفه زیدانلو است. این طایفه یکی از طوایف بزرگ ایل زعفرانلو معرفی می‌شود که سرزمین اولیه آنان کردستان ترکیه بوده است. پاپلی یزدی این گروه را جز طوایفی معرفی کرده که به دستور شاه‌عباس از کردستان ترکیه به خوار و ورامین و سپس از آنجا به خراسان منتقل شده‌اند. آنان به افتخار نام طایفه خود، قلعه زیدانلو را در قوچان بنا نهادند (پاپلی، ۱۳۶۷، ۲۹۵). در رابطه با سکونت این طایفه در سایر مناطق کردنشین خراسان، توحیدی به روستای زیدانلو در قوچان و زیدانلو در درگز اشاره داشته است (توحیدی ۱۳۶۴، ج. ۲: ۱۸۱). ساختار متن قالی در این طرح متشکل از تکرار نقش‌مایه جقه (بوته‌فرنگی) است که به‌صورت جهت‌دار و منفصل از یکدیگر در ردیف‌های متعدد در سرتاسر متن اجرا شده است. در پی مطالعات صورت پذیرفته در مورد فرش ناحیه قره‌باغ قفقاز می‌توان نقش‌پردازی بته‌ها را در راستای قالی کردی برج زیدانلو ذکر کرد که در این رابطه توحیدی به ارتباط برج زیدانلو در تجارت با کشور شوروی^{۱۱} اشاره داشته است.

قالی شماره (۳): شهرستان درگز - روستا زیدانلو
همان‌گونه که در قسمت‌های پیشین اشاره شد، طایفه زیدانلو یکی از طوایف ایل بزرگ زعفرانلو است. «رحمتی»، قلمرو و محل استقرار آن‌ها را شهرهای کلات، قوچان، شیروان، فاروج، درگز، آشخانه، تهران و مشهد معرفی کرده است (۱۳۹۶، ج. ۲: ۵۸). یکی از وجوه قابل توجه در نقش‌پردازی قالی پیش‌رو، مشابهت در شیوه نقش‌پردازی نقوش قالی با برخی از نمونه‌های قفقازی است. در رابطه با مشابهت ذکر شده باید این موضوع را مدنظر داشت که حضور جامعه عشایری کردخراسان در اقلیم‌های گوناگون در پی جابه‌جایی‌هایی صورت‌پذیرفته ایلی، بستری را برای تعامل فرهنگی و آشنایی با سایر سبک‌های گوناگون نقش‌پردازی در قومیت‌های متفاوت، فراهم ساخته است. در همین راستا جابانی در کتاب خود به مطلبی اشاره کرده است که در قدیم کاروان‌هایی از روسیه می‌آمده‌اند و در ده زیدانلو و برج اطراق می‌کرده‌اند؛ زیرا مردم این روستاها دارای شترهای باری بوده‌اند و محصولات شهر قدیم را به روسیه حمل می‌کرده‌اند و در بازگشت، کالاهای تجاری را به قوچان و

مشهد می‌بردند (جابانی، ۱۳۸۰، ۱۲۲). از این روی ارتباطات فرهنگی را در پی این مراودات، می‌توان عاملی اصلی اثرگذار در مشابهت با نمونه قفقازی مطرح کرد. در این راستا سیرادوارد بارت، مردم‌شناس انگلیسی، فرهنگ را نظام مشترکی از باورها، ارزش‌ها، رسوم، رفتارها و موضوعاتی دانسته است که با زمان، جغرافیا، تاریخ، مذهب، طبقه اجتماعی، نژاد، شهرنشینی، روستانشینی، ملیت و مقولات بسیار دیگری درهم می‌آمیزد و اعضای یک جامعه در تطبیق با جهان‌شان و در رابطه با یکدیگر به کار می‌برند. همچنین از طریق مسافرت و تجارت و دیگر منابع تغییر و توسعه می‌یابد (صالح‌نیا و همکاران، ۱۳۸۹، ۶۷-۶۸)، متن قالی در این طرح با استفاده از نقش‌مایه انتزاعی گیاهی برگ چنار، به صورت سرتاسری و با تکرار و ریتم در ردیف‌هایی منظم اجرا شده است. ساختار اجرای نوارهای حاشیه شامل یک حاشیه بزرگ با طرح سماوری است. این طرح که با گره‌برداری از سماور اجرا شده است، در بسیاری از مناطق بافندگی ایران کاربرد دارد. «کازم‌پور» در مقاله خود بیان کرده است که این نقش در بعضی از مناطق خراسان شمالی به نام پیک هم خوانده می‌شود (کازم‌پور و سلیمانی، ۱۳۹۱، ۵۰). دو حاشیه کوچک با طرح جقه اجرا شده است.

بررسی گروه قالی‌های واگیرهای شماره (۱۲-۴)

روستاها در شهرستان قوچان و اسفراین، ایل ساکن در روستاها زعفرانلو

قالی شماره (۴): شهرستان قوچان - روستا جعفرآباد علیا

این قالی با نام محلی سماوری از جمله نقشه‌های اصیل کردی معرفی می‌شود. در تحقیقات میدانی صورت‌پذیرفته، مشخص شد که در مناطق روستانشین کرد خراسان تنها نمونه قالی با نقشه سماوری است که همانند نمونه‌های اصیل و قدیمی با استفاده از رنگ‌های شاد و زنده در زمینه‌ای به رنگ قرمز اجرا شده است. در متن قالی از انواع نقوش تجریدی مانند نقوش انتزاعی سماور و لاک‌پشت که در راس بصری قرار گرفته‌اند. به همراه سایر نقوش انتزاعی (ستاره، مربع‌های شطرنجی، شاخ‌قوچی و اس) به همراه نقوش گیاهی (بوته)^{۱۲} و حیوانی (سگ)^{۱۳} و نواری به صورت سرتاسری با نقش تکرار شونده قوش استفاده شده است. حاشیه بزرگ با نقش انتزاعی ستاره که در داخل هشت ضلعی قرار گرفته و حاشیه کوچک همانند حاشیه بزرگ با نقش ستاره که در فضای هشت ضلعی قرار گرفته اجرا شده است.

قالی با نام محلی درختی (هُدْ هُدْ شانه به سر) از جمله طرح‌های کردی نواحی اسفراین در روستای اردغان معرفی شده است. ساختار متن قالی در این طرح، شامل تکرار ردیف‌هایی با نقش‌مایه انتزاعی درختی و هُدْ هُدْ یا شانه به سر است. حاشیه نیز با دو طرح یکسان به نام خرچنگی اجرا شده است. روستای اردوغان در اسفراین محل سکونت اقوامی از جمله کرد و تات است که در میان طوایف کرد می‌توان شیخ امیرانلو از ایل زعفرانلو را معرفی کرد که در روستا ساکن هستند. این طایفه ابتدا در دامنه شمالی شهر شیروان سکونت داشته‌اند و سپس در اواخر دوره صفویه و اوایل حکومت افشار و عصر قاجار، گروه‌هایی از این طایفه از شیروان به اسفراین کوچ کردند و در روستاهای قوردانلو، اردوغان، کلاته‌خزین، کلاته مهدی‌آباد، کلاته بزرگ ساکن شدند (رحمتی، ۱۳۹۶، ج. ۲: ۶۷). در رابطه با جابه‌جایی‌های ذکر شده از طوایف، لازم است بیان شود که این اقدام در انتقال ویژگی‌های خاص نقش‌پردازی از منطقه‌ای به منطقه دیگر مؤثر است. در این خصوص، «کمندلو» بیان کرده که این طرح در نوعی از قالی‌ها با برگ‌چناری، مشابه با قالی‌های بلوچی است که با نقش‌مایه برگ‌مویی اجرا شده‌اند (۱۳۶، ۱۳۹۶). در خصوص این مشابهت، لازم است بیان شود که در اوایل قرن هجدهم میلادی به دستور نادرشاه، تعدادی از بلوچ‌ها به سرزمین‌های شمالی استان خراسان کوچانده شدند و در آن هنگام، اقوام و گروه‌هایی از کرد، ترکمن، افغان‌ها نظیر تیموری، بهلوری، وزیری و هزاره در این منطقه سکونت داشتند. از این رو هریک از اقوام حاضر در منطقه، قالی‌هایی با شناسه‌های فرهنگی مخصوص به خود تولید می‌کردند که عواملی مانند ازدواج‌های داخلی و مجاورت‌های فرهنگی آن‌ها با یکدیگر موجب شده تا سبک‌ها و اسلوب‌های مشابه در بافته‌های آن‌ها مشاهده شود (بلک، ۱۳۹۴، ۱۷۵-۱۷۴). در این میان، نقش‌پردازی مشابه قالی کردی درختی با طرح برگ‌مویی قالی بلوچی یکی از مواردی است که از بستر غرابتهای ذکر شده اقوام با یکدیگر، حاصل شده است.

بررسی گروه قالی قابقابی شماره (۵)

روستا عمارت در شهرستان قوچان ، ایل ساکن در روستا زعفرانلو

قالی شماره (۵): شهرستان قوچان - روستا عمارت

تصویر ۱۴: برگما، ترکیه
(Azadi 2001, 579)

قالی با نام محلی قابقابی یکی دیگر از طرح‌های اصیل روستای عمارت واقع در شهرستان قوچان معرفی می‌شود. همانطور که در قسمت‌های پیشین گفته شد این روستا محل استقرار طایفه سیوکانلو زیر مجموعه ایل کیکانلو است. یکی از ویژگی‌های بارز در این طرح، مشابهت نقش‌پردازی فرم قاب‌های متن قالی با نمونه‌هایی از قالی‌های ترکیه است که در (تصویر ۱۴) نشان داده شده است. سرتاسر متن قالی با استفاده از قاب (خشت) مربع‌شکل که درون آن‌ها شکل هندسی هشت ضلعی به همراه نقش انتزاعی خرچنگی قرار گرفته، اجرا شده است. قسمت مرکزی هریک از قاب‌ها از نقش‌مایه ستاره استفاده شده است. ساختار حاشیه در قالی قابی روستای عمارت، متشکل از یک نوار حاشیه بزرگ با نقش انتزاعی پروانه‌ای خرچنگی و نوارهای زنجیره با نقش جقه است. همچنین یکی از ویژگی‌های شاخص در بافته‌های قدیمی کرد خراسان، ساده بافی در شروع و انتهای قالی است که در این نمونه قالی مشاهده شده است.

بررسی گروه قالی‌های خشتی شماره (۶-۷)
روستاها در شهرستان درگز، ایل ساکن در روستاها زعفرانلو

قالی شماره (۶): شهرستان درگز - روستا لطفآباد
متن قالی در این طرح، متشکل از تکرار خشتهایی است که درون آن‌ها ردیف‌های قاب هشت ضلعی قرار گرفته است. در مرکز هریک از قاب‌های هشت‌ضلعی، نقش‌مایهٔ انتزاعی خرچنگی به همراه نقش تأکیدی کردهای خراسان، یعنی ستاره، استفاده شده است. ترکیببندی نوارهای حاشیه در این قالی متشکل است از یک حاشیهٔ بزرگ با تکرار قاب‌های هندسی هشت ضلعی که درون آن‌ها نقش انتزاعی پرنده‌ای در حال پرواز بافته شده است. همچنین نوار قسمت بیرونی قالی با تکرار واگیره‌های متصل با طرح قوش به صورت مثبت و منفی در کنار یکدیگر اجرا شده است.

قالی شماره (۷): شهرستان درگز - روستا خنلان لو
قالی با نام محلی خشتی روستای امام قلی، در روستای خنلان لو یکی دیگر از طرح‌های کرد خراسان در شهرستان درگز معرفی می‌شود. در تحقیقات میدانی صورت پذیرفته مشخص شد که ایدهٔ اجرای قاب‌های موجود در متن قالی، از طرح قالی روستای امام قلی واقع در شهرستان قوچان گرفته شده است که این موضوع، موجب نام‌گذاری طرح به چنین نامی شده است. ساختار متن قالی در این طرح به‌صورت خشتی (قاب‌ی) در نظر گرفته شده که در مرکز هریک از قاب‌ها از نقش انتزاعی کله‌قوچی به همراه نقش مرکزی زولی استفاده شده است. همچنین نوار در قسمت مرکزی متن نیز با نقوش انتزاعی ستاره اجرا شده است. اجرای نوارهای حاشیه در این طرح، برگرفته از یک حاشیهٔ بزرگ با نام محلی اُستی پُران است که توسط دو نوار با نقش تکرار شوندهٔ پرده احاطه شده است.

بررسی گروه قالی‌های ترنج‌دار شماره (۱۱-۱۰)

روستاها در شهرستان اسفراین ، ایل ساکن در روستا زعفرانلو

قالی شماره (۱۰): شهرستان اسفراین- روستا گُز
طرح حوضی پیش‌رو، از جمله نمونه‌های شاخص قالی‌های عشایری کرد خراسان محسوب می‌شود که در روستای گُز شهرستان اسفراین مشاهده شده است. در خصوص سکونت ایلات و طوایف ساکن در روستای گُز، «رحمتی» به قهرمانلوا که یکی از طوایف بزرگ ایل زعفرانلو هستند اشاره کرده است (۱۳۹۴، ج. ۲: ۳۴۶). ترنج قالی در اصطلاح بافندگان منطقه، تک حوض نام دارد که فضاسازی حوض قالی با دو سطح اجرا شده که شامل قسمت مرکزی با شکل هندسی مربع با نقوش انتزاعی زولی و مربع شطرنجی و کناره‌های حوض به رنگ سفید با نقش انتزاعی بوته گل است. نقش‌پردازی متن قالی با استفاده از انواع نقوش انتزاعی خرچنگی و شاخ قوچی به صورت منفصل از یکدیگر اجرا شده است. استفاده از قابهایی با شکل هندسی هشت ضلعی در چهار گوشه متن که در اصطلاح محلی بافندگان کرد، فیل پا نامیده می‌شود با شباهت به فضای کلی نقش‌مایه گل^۱ قالی‌های ترکمن اجرا شده است. ترکیب‌بندی نوارهای حاشیه، شامل یک حاشیه بزرگ با نقش لوزی (زولی) است که از نوارهای تکرار شونده در اطراف آن استفاده شده است. همچنین نوار حاشیه بزرگ در قسمت پایین قالی با نقشی متفاوت به نام رعد و برق اجرا شده است.

قالی شماره (۱۱): شهرستان اسفراین - روستا پای‌جوبین
نام محلی قالی، مثلث صلیبی است که این نامگذاری به دلیل مشابهت نقش میانی ترنج‌های قالی به شکل صلیب می‌باشد. مطالعات صورت پذیرفته در این زمینه، حاکی از آن است که نحوه اجرای ترنج (حوض) قالی کردی خراسان پای‌جوبین مشابهت‌های فرمی با نمونه قالی قفقازی دارد. بررسی حوزه‌های سکونت عشایر در طی زندگی کوچ‌نشینی با سایر فرهنگ‌ها، یکی از عواملی است که می‌توان بازتاب آن را در اجرای بافته‌های عشایری مؤثر دانست. در همین رابطه مصاحبه‌ای با مؤلف کتاب «بررسی و شناخت ایلات و طوایف کرد در خراسان» در رابطه با اقوام ساکن در روستا صورت‌پذیرفت که حاکی از آن بود که ایلات و طوایف روستا، به ترتیب شامل ایل کیوانلو طایفه شهرسانکی، ایل زعفرانلو طوایف قهرمانلو، توپکانلو، باچیانلو و ایل میلانلو به همراه طوایف متفرقه هستند. همگی ایلات و طوایف ذکر شده در روستا زیر مجموعه ایل زعفرانلو هستند و توحیدی بیان کرده است که سرزمین‌های قفقاز جنوبی یعنی قراباغ، شیروان، گنجه، نخجوان و سواحل ارس محل اسکان و بیلاق کردهای چمشگزک و شادلو بوده و این مناطق بر اثر بی‌کفایتی سلطان محمد

خدابنده از تصرف ایرانیان خارج و به اشغال نیروهای عثمانی در آمده‌اند. از این رو کردها از آن مناطق به داخل آذربایجان کنونی کوچیده شدند و بعد از آن نیز برای جلوگیری از حرکت و تاخت و تاز اوزبکان به خراسان حرکت کردند (توحیدی، ۱۳۶۴، ج. ۲: ۱۴۲). از آنجاییکه ارتباطات زندگی ایل بافنده با سایر فرهنگ‌های هم‌جوار در حوزه مکانی سکونت وی، از ویژگی‌های زندگی ایلی است. ساوورا در کتاب ارتباط بین فرهنگ‌ها عنوان می‌نماید فرهنگ با ارتباطات گرده خورده است و بزرگترین نظامی که ارتباطات را تحت تأثیر قرار می‌دهد فرهنگ است. (ساوورا، ۱۳۷۹، ۵۷-۶۱). در رابطه با نحوه نقش‌پردازی ترنج از انواع نقوش انتزاعی گیاهی درخت، بوت‌گل و نقوش حیوانی خرچنگ در مرکز و چهار گوشه استفاده شده است. ترکیب‌بندی نوارهای حاشیه شامل یک حاشیه بزرگ با طرح انتزاعی مثلث صلیبی به همراه نقوش ضربدری است و نقوش تکرار شونده با شکل کوه که به نوعی تجسم‌پنداری بافنده با طبیعت محسوب می‌شود.

نتیجه‌گیری

حکومت صفویه با جابجایی و کوچانیدن دسته‌ای از اقوام کرد گُرمناج از جمله چمش‌گزک‌ها از سکونتگاه اولیه خویش به غرب ایران و سپس انتقال به خراسان، موجب ایجاد تشکل قدرتمند جامعه کرد در خراسان شمالی و مرکزی شدند. جابجایی‌های صورت پذیرفته از جهات بسیاری در ساختار زندگی ایلی کردنشینان خراسان قابل بررسی می‌باشد. نخست این که این دسته از عشایر با دور شدن از محدوده کوچ‌رو بومی خود به منطقه کوچ جدید، ورود پیدا کرده و این تغییر در زیست بوم زندگی آنها موجب بروز تغییراتی در ساختار الگوی فرهنگی آنها گردید. چرا که محدوده زیست‌بوم هر گروه ایلی متأثر از مجموعه‌ای از عوامل اقلیمی، جغرافیایی، تاریخی، سیاسی و همچنین پاره‌ای از متغیرهای اجتماعی و فرهنگی می‌باشد. در راستای مطالعات فرهنگی در ساختار زندگی ایلی می‌توان به مطالعه قالی و دستبافته‌های عشایری اشاره نمود چرا که این دستاورد هنری در میان ایلات و عشایر به‌عنوان یکی از موثرترین جلوه‌های بروز عوامل فرهنگی معرفی می‌شود. از این روی در پژوهش حاضر پس از مطالعه قالی و دستبافته‌های ایل زعفرانلو به‌عنوان یکی از ایلات مستقل کرد خراسان به جهت بررسی تعاملات فرهنگی آنها در پی حضور در اقلیم‌های گوناگون مشخص گردید، جابجایی‌های صورت‌پذیرفته ایل زعفرانلو پس از خروج از قلمرو اولیه خود و ورود به محدوده کوچ رو جدید در پی مجاورت با ارزش‌های فرهنگی سایر جوامع عشایری و همچنین در هم آمیختن با عواملی از جمله اقلیم‌های جغرافیایی، مهاجرت، ازدواج‌های داخلی، روستانشینی و حتی تجارت موجب گردیده تا ویژگی‌های فرمی و

نقوش در دستبافته‌های آنان به عنوان اساسی‌ترین عامل بازتاب فرهنگی ویژگی‌های منحصر به خود را کسب نمایند. همچنین در پژوهش حاضر، با مشاهده مشابیه‌های فرمی در بعضی از دستبافته‌های کردی ایل زعفرانلو با نمونه‌های قفقازی و ترکیه در پی تعاملات فرهنگی، این نکته نمایان شد که در جغرافیای سکونت ایل زعفرانلو شماری از طوایف مانند زیدانلو، قهرمانلو، شیخ امیرانلو، باجیانلو، توپکانلو سیوکانلو و کیوانلو حضور داشتند که با بررسی جغرافیای سکونتگاه اولیه طوایف مذکور مشخص گردید که این دسته از طوایف ایل زعفرانلو، ابتدا در مناطقی از کردستان ترکیه و نواحی قفقاز بیلاق و قشلاق داشته اند که پس از خروج از مناطق بومی اولیه خود و حضور در مناطق جغرافیایی جدید الگوهای تأثیرپذیرفته از سایر جوامع عشایری که در پی مجاورت‌های اجتماعی آنان کسب شده در دستبافته‌های آنان حفظ شده است.

همچنین یکی از موارد شاخص در مطالعه قالی‌های کردی ایل زعفرانلو غرابت‌های آشکار بعضی از نقوش قالی‌های آنان مانند نقوش گیاهی و حیوانی با پدیده‌های زیست محیطی می‌باشد. از آنجاییکه زندگی ایلی نوعی سازش با محیط زیست مطرح می‌شود بیلاق و قشلاق به عنوان زیست بوم عشایری، یکی از فرصت‌های استفاده از منابع طبیعی را در الگوپردازی ذهنی در اختیار بافندگان قرار داده است. به گونه‌ای که می‌توان نوعی زیبایی شناختی محیطی را در قالی‌های آنان مشاهده نمود. همانطور که واضح است قالی‌های کردی خراسان از جمله زعفرانلو، به عنوان نمونه‌ای از قالی‌های عشایری- روستایی با برخورداری از قالب‌های ذهنی و هندسی توانسته یکی از بسترهای مساعد برای بروز و جلوه شکل‌ها و نقش‌مایه‌های مبتنی بر الهام از طبیعت مطرح شود که این امر موجب ایجاد بستری پویا برای تجسم ذوق، تخیل، باورهای شخصی و آداب و رسوم ایلی بافنده شده است.

منابع و مآخذ

- احمدی، ح. (۱۳۷۸). قومیت و قوم گرایی در ایران. تهران: نشر نی.
- اذکائی، پ. (۱۳۷۴). نا مویس شادی. سفرنامه‌های سهام الدوله بجنوردی، به کوشش قدرت الله. ز، [تهران]: عملی و فرهنگی.
- اعتماد السلطنه، م. (۱۳۷۳). مطلع الشمس. به اهتمام تیمور برهان. ل، [تهران]: بنیاد موقوفات افشار.

امان اللهی بهاروند، س و پاپلی یزدی، م و فرهادی، م و کیانی، ک. (۱۳۸۳). عشایر و هویت ایرانی. فصلنامه مطالعات ملی، (۱۷) ۵، بهار، ۳۱۱-۲۶۵.

بدلیسی، ش. (۱۳۷۷). تاریخ مفصل کردستان. تهران: اساطیر.

بلک، د. (۱۳۹۴). اطلس قالی و فرش. ترجمه نازیلا. د، [تهران]: بنیاد دانشنامه نگاری ایران.

بی‌باک، ش. (۱۳۹۸). جغرافیای تاریخی خراسان در ادوار تاریخ. دو ماهنامه علمی تخصصی پژوهش در هنر و علوم تخصصی، (۹) ۴، اسفند، ۴۵-۵۲.

پاپلی‌یزدی، م. (۱۳۶۷). فرهنگ آبادی‌ها و مکان‌های مذهبی کشور. مشهد: آستان قدس رضوی.

تاجبخش، ا. (۱۳۴۰). ایران در زمان صفویه. تبریز: کتابفروشی چهر.

توحیدی، ک. (۱۳۵۹). حرکت تاریخی کرد به خراسان. ج اول، مشهد: بی‌نام.

توحیدی، ک. (۱۳۵۹). حرکت تاریخی کرد به خراسان. ج چهارم، مشهد: کوش.

توحیدی، ک. (۱۳۶۴). حرکت تاریخی کرد به خراسان. ج دوم، مشهد: دانشگاه فردوسی مشهد.

توحیدی، ک. (۱۳۷۱). حرکت تاریخی کرد به خراسان. ج اول، مشهد: سازمان چاپ مشهد.

جابانی، م. (۱۳۸۰). سرزمین و مردم قوچان، گذری به روستاها. مشهد: سخن‌گستر.

حصوری، علی. (۱۳۷۱). نقش‌های قالی ترکمن و اقوام همسایه. تهران: فرهنگان.

دریایی، ن. (۱۳۸۶). زیبایی شناسی در فرش دستباف ایران، تهران: مرکز ملی فرش ایران.

ذوالفقاری، م. (۱۳۹۷). بررسی نماد، نقوش و نگاره‌های سفره کردی خراسان. بجنورد: انتشارات یورد.

رحمتی، ع. (۱۳۹۶). بررسی و شناخت ایلات و طوایف کرد در خراسان. ج دوم، بجنورد: بیژن یورد.

روشنی زعفرانلو، ق. (1352). "طوایف کرد زعفرانلو"، در کنگره تحقیقات ایرانی، ۱۱ و ۱۶ شهریور ۱۳۵۲، مجموعه مقالات ارائه شده. تهران: دانشگاه شیراز.

روشنی زعفرانلو، ق. (۱۳۸۱). "طوایف کرد خراسان"، به کوشش سیاقی، م. در مجموعه مقالات تاریخی، اجتماعی، ادبی، جغرافیایی. اشرافی‌نامه. قزوین: حدیث امروز.

ساوورا، ل و استفانی، ل. (۱۳۷۹). ارتباط بین فرهنگ‌ها. ترجمه غلامرضا، ک، و میرحسینی، ا، [تهران]: باز.

سومر، فاروق. (۱۳۷۱) نقش ترکان آناتولی در تشکیل و توسعه دولت صفوی. ترجمه احسان، ا، محمد نقی، ا [تهران]: نشر گسترده.

صالح‌نیا، ن و دهنوی، ج و حق‌نژاد، ا. (۱۳۸۹). نقش فرهنگ در توسعه اقتصادی. فصلنامه علمی پژوهشی مهندسی فرهنگی. (۴۴) 4، ۷۹-۶۶.

کاظم‌پور، د و سلیمانی، م. (۱۳۹۱). مطالعه نقوش دست بافته‌های خراسان شمالی و استفاده از آنها در طراحی نشانه. گنج‌نامه علمی پژوهشی فرش ایران، (۲۱) ۸، ۴۵-۶۴.

کمندلو، ج. (۱۳۹۵). طرح و نقش در فرش‌های عشایری و روستایی خراسان شمالی. سمنان: دانشگاه سمنان.

متولی حقیقی، ی. (۱۳۸۹). تاملی پیرامون علل و چگونگی مهاجرت کردها به خراسان. فصلنامه تخصصی فقه و تاریخ تمدن، (۲۳) ۶، بهار، ۸۳-۶۸.

مینورسکی، (۱۳۶۸). سازمان اداری حکومت صفوی با تحقیقات و حواشی و تعلیقات. تهران: امیرکبیر.

وندشعاری، ع و بخشی، ا و میرزایی، ع. (۱۴۰۰). شناخت طرح و نقش قالی‌های کردی خراسان. تبریز: دانشگاه هنر اسلامی تبریز.

Azadi, siawash. 2001. *Azerbaijani Caucasian rugs*. The ulmke collection Switzerland.

لیکۆلینهوه له دیزاین و پۆلی فهرشی کوردی له خوراسانی باکوور به پشتبەستن به خێلی زەعفەرانیلو و خێله په‌یومەندیداره‌کانی

پوخته

خاکی پان و به‌یرینی خوراسان به یه‌کیک له پلاتفۆرمه کاریگه‌ره‌کانی ژبانی هونه‌ری پۆژه‌لاتی ئێران ناسراوه که به درێژایی قوناغه میژووویه‌کان شویینی نیشته‌جی‌بوونی نه‌ته‌وه و حکومه‌ته جۆراوجۆره‌کان بووه. هه‌وت گه‌لی کورد که یه‌کیکه له گه‌وره‌ترین گروپه دانیشتوانه‌کانی ئاماده‌ی ئهم ناوچه‌یه، به داب و نه‌ریت و کولتور و هونه‌ری ناوازه‌ی خۆیان ده‌ناسێنرێن. بۆیه کێشه‌ی سه‌ره‌کی لهم لیکۆلینه‌وه‌یه‌دا، لیکۆلینه‌وه‌ی فهرشی ده‌ستی کورده له باکووری خوراسان له جوگرافیای نیشته‌جی‌بوونی یه‌کیک له گه‌وره‌ترین هه‌وت عه‌شیره‌تی کوردی خوراسان که پێی دوتری‌ت عه‌شیره‌تی زەعفەرانیلو. چونکه به‌دواداچوون بۆ ڤه‌وتی میژوووی و نیشته‌جی‌بوونی سه‌رده‌تایی ئهم خێله وه‌ک یه‌کیک له هۆزه‌کانی چه‌مسه‌گه‌زک له کوردستانی تورکیا و پاشان چوونه ناو باکووری خوراسان له سه‌رده‌می سه‌فه‌ویدا ده‌توانی

زانىارى بەنرخ لە دەستكىشى كوردى خوراسانى باكووردا ئاشكرا بكات. لەو پېوەندىيەدا ئامانجى ئەم لىكۆلئىنەوھىيە بەدواداچوون بوو لە دىزايىن و پۆلى فەرشى دەستى كورد لە خوراسانى باكوور لە نىو گوندەكانى ئەم ناوچەيە، كە عەشیرەتى زەمفەرئۆلۆ و خىلە پەيوەندىدارەكانى تىدا دەژىن. چونكە بەم شىوھىيە بە لىكۆلئىنەوھى و ئامازمەدان بە مېژووى عەشیرەتى سەفرۆنلۆ، دەتوانرێت بەرھەمەكانى ئەم ھۆزە لە پرووى دىزايىن و پۆل و كاريگەرىيە فاكترە كۆلتوورىيەكان لە رەوتى بزووتنەوھى مېژووى ھۆزى سەفرۆنلۆ لە ئىستادا بکۆلرێتەوھى بارودۆخى كەشووھەوا، و زانىارى بەنرخ و يەكگرتوو لەم بوارەدا بەدەست ھات. شىپۆزى لىكۆلئىنەوھى وەسفى-شىكارىيە، بۆ گەيشتن بەو ئامانجە، دانىشتوانى ئامارى بە ئامانج ھەلېژێردراون، بۆيە بە ۱۲ نمونەى فەرشى كوردى خوراسان، ۴ شار لە باكوورى خوراسان كە گوندەكانيان لەلایەن عەشیرەتى زەمفەرئۆلۆ نىشتەجىيە، بەدواداچوونيان بۆ كراوھ . ھەروەھا زانىارى لە كتيبخانە و لە مەيدان كۆكراوھتەوھى. ئەنجامى لىكۆلئىنەوھىكان ئامازە بەوھى دەكەن كە كاريگەرىيە سىياسىيەكانى سەردەمى سەفەوى بووھى ئەوھى خىلى سەفەوى لە شوئىنى نىشتەجىيەوونى پەسەنى خۆى لە كوردستان و توركيە و عىراق كۆچ بکەن، وەك يەكێك لە خىلە كاريگەرەكانى پىكھيئەنى دموئەتى سەفەوى، و لە رېگەى... گواستەوھى ئەم خىلە لە سەردەمى شا ئىسماعيل و پاشان شا عەباسى يەكەم بگوازێتەوھى بۆ خوراسان. خالى بەرچاو و ئاشكرا لە دەستكىشى كۆمەلگەى ئامارى شىكاركراوھى ئەوھى كە جموجۆلى ئەم نەتەوھىيە لە جوگرافىيەى كوردستانى توركيەوھى بۆ ئازەربايجانى پۆژناو لە سەردەمى شا ئىسماعيل يەكەم و پاشان چوونە ناو جەلگەى قارامين و نىشتەجىيەوون لە خوراسان بە فەرمان لە شا عەباس يەكەم كاريگەرىيە جىاوازی لىكەوتەوھى كاريگەرى و كاريگەرىيە ھەندىك مۆتىف و نەخش لە بونىدانەكانياندا بەھۆى نزيكى و ھاوړيەتى لەگەل كۆلتوورەكانى ترى دراوسى لە جىيەجىكردنى ھەندىك مۆتىقى دەق و پەراويز و سنوور لە دەستكىشى كوردىيە خوراسانى باكووردا.

پەيڤىن سەرەكى: فەرش، ھوز، دىزايىن و نەخش، زەمفەرئۆلۆ، خوراسان

Investigating the design and role of Kurdish carpets in North Khorasan based on the Zafaranlu clan and its related clans

Abstract.

The vast land of Khorasan is known as one of the influential platforms in the artistic life of eastern Iran, which has been the residence of various ethnic groups and governments throughout historical periods. The seven Kurdish peoples, one of the largest population groups present in this region, are introduced with their unique customs, culture and art. Therefore, the main problem in this research is the investigation of Kurdish hand-woven carpets in the north of Khorasan in the geography of the settlement of one of the largest seven Kurdish tribes in Khorasan, called Zaffarnolu tribe. Because investigating the historical course and the initial settlement of this clan as one of the tribes of Chamshagazk in Turkish Kurdistan and then entering the north of Khorasan during the Safavid era can reveal valuable information in the Kurdish handlooms of North Khorasan. In this regard, the aim of the present research was to investigate the design and role of Kurdish hand-woven carpets in North Khorasan among the villages of this region, where the Zaffarnolu tribe and related clans live. Because in this way, by studying and referring to the history of the Saffronlou tribe, the productions of this tribe can be examined in terms of design, role and influence of cultural factors in the course of the historical movement of the Saffronlou tribe in the current climatic conditions, and valuable and coherent information in This area was achieved. The research method is descriptive-analytical. To achieve this goal, the statistical population has been purposefully selected. Therefore, 4 cities in the north of Khorasan, whose villages are inhabited by the Zafaranlo tribe, have been investigated with 12 samples of Khorasan Kurdish carpets. Also, information has been collected in the library and in the field. The results of the research indicate that the political effects of the Safavid period caused the Safavid clan to migrate from its original settlement in Kurdistan, Turkey and Iraq, as one of the influential clans in the formation of the Safavid state, and on the way to the relocation of this clan during the time of Shah Ismail and then Shah Abbas I. be transferred to Khorasan. The significant and obvious point in the handlooms of the analyzed statistical community is that the movements of these ethnic groups from the geography of Turkish

Kurdistan to West Azerbaijan during the time of Shah Ismail I and then entering the Varamin Jalga and settling in Khorasan by the order of Shah Abbas I caused different effects. The influence and effectiveness of some motifs and patterns in their weavings due to proximity and companionship with other neighboring cultures in the execution of some motifs of text, fringe and border in Kurdish handwovens of North Khorasan.

Key words: *carpet, tribe, design and pattern, Zaffarnolu, Khorasan*

---

¹ Chamashgazak

^۲ «شرف‌خان بدلیسی» به‌عنوان یکی از مورخان تاریخ کرد، در کتاب خود در رابطه با زبان و آداب طوایف کردها می‌نویسد: «طایفه اکراد چهار است و زبان و آداب ایشان مغایر یکدیگر است. اول گرمانج، دویم لر، سیم گلهر، چهارم گوران» (۱۳۷۷، ۱۲).

^۳ در بسیاری از منابع معتبر تاریخی از جمله ناسخ‌التواریخ، مطلع‌الشمس، تاریخ جهانگشای نادری، عالم آرا عباسی و کتاب بررسی و شناخت ایلات و طوایف کرد در خراسان به این موضوع اشاره داشته‌اند (وندشعاری و همکاران، ۱۴۰۰: ۳۹).

^۴ شهرستان قوچان، شیروان، فاروج، چناران و شمال شرقی و شرق اسفراین جزء وادی‌های ایل زعفرانلو بوده است (رحمتی ۱۳۹۶، ج. ۲، ۱۱-۲۵).

^۵ یکجا- روستانشین

^۶ کلیه تصاویر و توضیحات مربوط به قالی‌های کردی خراسان حاصل مطالعات میدانی نگارنده در روستاهای کردنشین خراسان رضوی و شمالی در طی سال‌های ۱۳۹۸ - ۱۳۹۳ بوده است که یافته‌های این پژوهش، در کتاب شناخت طرح و نقش قالی‌های کردی خراسان با گروه نویسندگان (وندشعاری، بخشی و میرزایی) توسط انتشارات دانشگاه هنر اسلامی تبریز به چاپ رسیده است.

^۷ در حال حاضر، طبق‌بندی ۱۹ گانه و فعلی فرش ایران که بیش از سه دهه (۱۳۵۱ ش) عمر دارد عبارتند از: طرح‌های آثار باستانی و ابنیه اسلامی، شاه عباسی، اسلیمی، افشان، شکارگاهی، واگیرهای (بندی)، بته‌ای، درختی، ترکمن، گل‌فرنگ، محرابی، قابی (خشتی)، گلدانی، ماهی (هراتی)، محرمات، هندسی، ایللیاتی، اقتباسی، تلفیقی می‌باشد (دریایی، ۱۳۸۶: ۳۳-۴۰).

^۸ . Ustiberan

^۹ . به زبان کردی شه Sha است.

¹⁰ . Sevan Design

¹¹ آقای غلامحسین رحیمیان که خود در باجگیران از مهمترین بازرگانان منطقه و عامل صادرات و واردات بین دو کشور ایران و شوروی بوده است، بیان داشت که در حدود سال‌های ۱۳۰۰ خورشیدی

مردم برج و زیدانلو حدود سه هزار بار شتر باریر قوی الجئه از نوع «نر» داشتند که مهمترین وسیله حمل و نقل منطقه را تشکیل می‌داد (توحیدی، ۱۳۵۹، ج. ۴: ۴۹۵).

^{۱۲} به زیان کردی Ma Ra نامیده می‌شود (ذوالفقاری، ۱۳۹۷، ۱۰۹).

^{۱۳} Goji

^{۱۴} یکی از نقش‌مایه‌های قالی ترکمن که در میان همه ترک‌زبانان به گُل (Gol) معروف است و در میان عشایر و روستاییان فارسی‌زبان حوض نامیده می‌شود. گل ترکمنی همان ترنج ایرانی است و در نقشه قالی‌های ترکمنی تکرار می‌شود (حصوری ۱۳۷۱، ۲۹).